

GABRIEL GRODETSKY

Churchill belpolitikai ellenzéke a Szovjetunió megtámadása után

A 20. századot szokás „a tömegek részvétele” koraként jellemezni. A modern kormányok, amelyek politikájukat a közigazgatás nagyhatalmú gépezetének közvetítésével valósítják meg, kénytelenek különféle csatornákon megszerezni a lakosság egyetértését döntéseik igazolásául. Bár ezt a fogalmat többnyire a békeidők társadalmának és politikájának finom szövetére alkalmazzák, legalább ugyanilyen súllyal jelenik meg a hadviselés területén is. A „totális háború” modern koncepciója ugyanis azt feltételezi, hogy a csatatéren és a hátszágban kivívott siker szorosan összefügg a társadalom ideológiai, emberi és anyagi erőforrásainak totális mozgósításával, mivel a modern háborúkat testületek és hatóságok bonyolult és gyakran igen nehézkes hálózata vezette.¹

A II. világháborúból leszűrhető tanulságok azonban kérdésessé teszik, hogy „a tömegek részvétele” valóban előfeltétele-e a győzelemnek. Churchill vezető szerepe, melyet egy válságos helyzet alakított ki, éppenséggel a személyiség és a helyzet döntő fontosságát látszik elsősorban igazolni. A háború során az alapvető döntéseket zavarbaejtő módon olyan vezetők hozták, akik a maguk rendkívül eltérő módján mind teljhatalmat élveztek. A személyiség elsődleges szerepe semmiképp sem korlátozódott az autoritárius rendszerekre.² Churchill és Roosevelt is mindenható hatalmat gyakorolt, melyet csak látszólag korlátoztak az alkotmányos formák.³ Ezért aztán nem meglepő, hogy a „hadúr” önmagában anakronisztikus fogalmát oly nagy előszeretettel alkalmazzák a háborús vezetés jellegének leírásakor.⁴ Mértékében és stílusában eltérő módon, de mindegyik nagyhatalom vezetője uralkodott a kormány és a hadsereg vezetői fölött, s személyesen határozta meg, hogy mi hazája politikai érdeke. Churchill egyedülálló és abszolút módon aknáztta ki hatalmát. Önmagát védelmi miniszterré megtéve s a Védelmi Bizottságot meg-

-
1. Ezt az álláspontot lásd: *A. Marwick: The Delogues: British Society and the First World War.* London, 1965. és *Britain in the Century of Total War. War, Peace and Social Change, 1900-1967.* London, 1968.
  2. Churchill egyedülálló kormányzati rendszeréről lásd: *D. Kanavagh: Crisis, Charisma and British Political Leadership. Winston Churchill as the Outsider.* London, 1974. 5-8.
  3. Roosevelt sokarcú vezetési módszereire lásd: *Warren F. Kimball: Franklin D. Roosevelt and the World Crisis 1937-1945.* Lexington, Mass., 1973.
  4. Kiváló példákat hoz erre: *A. J. P. Taylor: The War Lords.* London, 1977. és *Ronald Lewin: Churchill as Warlord.* London, 1973.

alkotva magának biztosította a legmagasabb szintű stratégiai döntéseket, s ugyanakkor a vezérkari főnökök irányítását is. Nemcsak az általános stratégia kialakításában volt döntő szerepe, hanem beavatkozott a hadműveletek napi irányításába is.⁵ A külpolitikában úgy sikerült megkerülnie a külügyminisztérium szakértő véleményét, hogy felváltva hízelgett és fenyegetőzött saját külügyminiszterével szemben, Sztálinnal és Roosevelttel pedig személyesen tartott kapcsolatot. A minisztériumokat és a közigazgatás hivatásos testületeit a kabinet gyakori átszervezésével, hatáskörök áthelyezésével és a minisztériumközi bizottságok szaporításával tartotta a kezében. Ezekkel a módszerekkel teljes és központositott személyes hatalmat szerzett a politika és a hadviselés ügyeiben.⁶

A személyes hatalom elsődlegességének mértéke megvilágítja az egyes kormányzatok és politikai környezetük viszonyában meglévő különbséget. Churchill gyakran bánt kegyetlenül beosztottaival, bár természetesen nem olyan mértékben, mint Sztálin, akinek szeszélyei időnként a halált jelentették. A kormányzat működésének képlete azonban nyilvánvalóan hasonló, amint azt Roland Lewin hadtörténész meggyőzően kifejti: „... halvány az elválasztóvonal a közvetlen parancs és a Churchill által folyton alkalmazott machiavellista módszerek között, melyek felölelték a tanácsadók folytonos vitával történő kifárasztását, az atyáskodó feddést, a szónoklatot, az érzelmi ráhatásokat, a kibúvók fortélyos megkeresését, sőt a gyávasággal való gonosz vádaskodást is.”⁷

Ha továbblépve azt vizsgáljuk, milyen céllal törekedtek a hatalomra, nehéz nem észrevennünk Churchill vágyakozását magára a háborúra és a hatalomra. Egyes történészek megpróbálták Churchill mindenhatóságát azzal megkülönböztetni más háborús vezetőkétől, hogy Churchill a hatalmát „nem hódításra, hanem a helyzet fenntartására és visszaállítására használta”. Míg állításuk szerint Sztálin terjeszkedő háborús célokat próbált megvalósítani ideológiai alapon, addig Churchill egyedül a náciizmus megsemmisítésére törekedett. Churchill törekvéseit azonban legalább ugyanennyire a Brit Birodalom területének megtartása jellemezte, bár ez a kérdés alighanem örökre eldönthetetlen marad.⁸

Végső soron mik voltak hát hatalmának forrásai és korlátai? Churchill egyértelműen mint válságkezelő vezető emelkedett föl. Addig tarthatta meg és gyakorolhatta a legfőbb hatalmat, amíg magának tudhatta és saját javára fordíthatta a nemzetnek a válságkezelési módszereibe vetett bizalmát. Ne feledkezzünk el arról, hogy Churchill nem rendelkezett világosan körülhatárolható tömegbázissal: helyzete a politikai életben a pártokon kívülálló független képviselőé volt. Világosan látszik ez a konzervatív párt háború alatti fokozatos pozícióvesztéséből, s abból, hogy Churchillnek nem sikerült háborús sikereit háború utáni politikai tőkévé

5. Lásd Sir Ian Jacob, a háborús kabinet helyettes katonai titkárnak visszaemlékezését: *J. Wheeler-Bennett: Action This Day. Working with Churchill.* London, 1968. 192-197.

6. *David Dilks: Allied Leadership in the Second World War.* Churchill. Survey 21(1/2) (1957). Kielégíthetetlen ambícióiról lásd: *John Colville: The Centenary of Churchill.* History Today 25(1) (1975). 10-11.

7. *R. Lewin: Churchill as Warlord.* 267.

8. Uo. 264.

átváltania.⁹ Beszédeinek szóhasználata ugyan a nemzet Hitler-ellenes szilárd el-
tökélttségét tükrözte, de a Brit Birodalomról alkotott hősi vízióját nem osztották
sem kollégái, sem pedig a közvélemény. Tekintélyének általános elfogadása sem
rejtheti el az ellentétes mélyáramlatok jelenlétét.

Ez az esszé megpróbálja helyreállítani Churchill háborús hatalmának eltorzított
képét, e hatalom kiterjedését és korlátait vizsgálva. Eközben megkérdőjelezi a
II. világháború sokkötetes irodalmának megbízhatóságát, amelynek forrása máig
nagyraért Churchill saját emlékirata. A Churchill-lel szembeni politikai ellenállás
a Szovjetunió elleni német támadás nyomán, mely tartós befolyást gyakorolt vezető
szerepére és vezetési módszereire, esettanulmányul szolgálhat mindezek vizsgálá-
tához.

A Churchill-lel szembeni politikai ellenállás csaknem üres lap a háború tör-
ténéiben, hivatalos életrajzírójánál éppenúgy, mint a többi nagy életrajzban. A
legyőzhetetlenség képe annyira erős, hogy a sikeres szembenállás gondolatát gyak-
ran magától értetődően elvetik. Az egyik jobb életrajzban Brendon így ír: „Chur-
chillt legalább olyan kevésbé befolyásolta barátai ellenvéleménye, mint ellenségeinek
ellenségessége. Egyik legnagyobb erőssége (bár néha gyöngeségének forrása is)
éppen az volt, hogy mindig fölébe kerekedett az ellenállásnak, bárhonnai is eredjen
az, és rendületlenül követte saját útját.”¹⁰ Ha említik is az ellenállást, az csak
ritkán kapcsolódik olyan lényeges kérdésekhez, mint az oroszországi háború, a
második front, vagy az amerikaiakkal illetve honfitársaival az alapvető stratégiáról
és a háború céljairól folytatott vita. Az ellenzéket rendszerint azzal intézik el,
hogy fellépésében a Távols- majd a Közel-Keleten elszenvedett vereségek miatti
múló pesszimista hangulat tükröződött. Máskor egészen egyszerűen gyerekes ér-
zésnek tulajdonítják, mely nem is annyira maga Churchill, hanem az általa ki-
választott vezető csoport tagjai ellen irányult.¹¹

Churchillnek az emlékirataiban is tükröződő ékesszólása annyira magával ra-
gadó, hogy még a kételkedők, sőt kritikusai is gyakran elfogadják briliánsan kifejtett
álláspontját. Alakjának emberfeletti méretét általánosan elismerik. Isaiah Berlin,
a kiváló történész pontosan adja vissza az általános véleményt, mikor ezt írja
Churchill háborús emlékiratairól: „... tovább erősíti a közvéleményben meglévő,
a szerző személyiségének valódi tulajdonságaitól többé már nem elválasztható
ismert képet: egy, az életnagyságúnál nagyobb férfit látunk, akinek személyisége
kisebb és nagyobb elemekből épül fel, mint egy átlagemberé. Emberfelettien bátor,
erős, s hatalmas képzelőerővel rendelkező történelmi alak, akit már életében óriásnak
látnak. ... Elsőpró erejű szónok, hazája megmentője, olyan mitológiai hős, aki
legalább annyira a legendák világába tartozik, mint a valóságosba, egyszóval korunk
legnagyobb embere.”¹² A Churchill-legenda leleplezése, az ember és a mítosz szét-
választása természetesen ma is szentségtörésnek számít.

9. 1942. november 19-én a következő közvéleménykutatási kérdést tették fel: „Jó vagy rossz dolog lenne, ha Churchill a háború után is miniszterelnök maradna?” A válaszok aránya a következő: Jó - 38, Rossz - 45, Nem tudom - 17; *D. Kanavagh*: Churchill as the Outsider. 24.

10. *Piers Brendon*: Winston Churchill. New York, 1984. 173.

11. Ennek megvitatását lásd: *Maurice Ashley*: Churchill as Historian. New York, 1969. 12. fejezet.

12. *Isaiah Berlin*: Mr. Churchill in 1940. London, 1949. 39.

Bármilyen meggyőző is a Churchill-émlékiratok színes, romantikus, árandó elbeszélése, ugyanakkor szélsőségesen egocentrikus is, s ezért gyakran tévútra vezet a háború menetének értelmezésében. A. G. P. Taylor már 25 évvel ezelőtt elhatárolta magát a Churchill történetírói erényeit zengő, akkor még általános véleményétől. Már akkor figyelmeztetett, hogy az emlékiratok bizony kritikus vizsgálatot igényelnének, s arra is rámutatott, hogy ez a vizsgálat aligha valószínű, mert az emlékiratok feltehetően „generációkra” meghatározzák a háború történetírásának irányát. Azóta Churchill áldozatul esett az életrajzok túltengésének. A róla szóló tudás felhalmozódása gyakran inkább akadályozni mint segíteni látszik minket abban, hogy megértsük az embert és korát.¹³

A történetírói keretet még maga Churchill alkotta meg. Világháború-történetének előszavában kifejti, hogy Daniel Defoe-nak a *Memoirs of a Cavalier*-ben (Egy lovag emlékiratai) alkalmazott módszerét követi: „A szerző a történetet és a nagy hadi- és politikai események sorát egyetlen egyén személyes tapasztalatainak vezérfonalára fűzi fel.”¹⁴ Mára talán már megérett az idő arra, hogy a dicshimnuszokat valamivel kiegyensúlyozottabb véleménnyel váltsuk fel. A történészeknek magukévá kellett volna tenniük Churchill elvét, melyet Lord Kitchenerről írva fejt ki: „Különösen erős kritikára van szükség, mikor egy nagy embernek próbálunk igazságot szolgáltatni.” Az igazi feladat a valódi ember bemutatása lenne, nem pedig a legenda táplálása. A nehézségeivel és ellenfeleivel sikerrel megküzdő hűs-ér Churchill még gigászibbnak és érdekesebbnek bizonyulhat.

Az államférfi, történész és filozófus Churchill sokoldalúsága alaposan megzavarja azt, aki vezetését próbálja meg értékelni. Az irodalmat két összeegyeztethetetlen Churchill-figura uralja: az egyik a machiavellisztikus óriás, a másik az érzelgős-romantikus idealista.¹⁵ A szokásos Churchill-portré alapja ezekkel az eltérésekkel együtt is mindig a rettenthetetlen hadúr. Churchillt magányos bajnokként ábrázolják, aki 1940-ben tér vissza a vadonból, hogy 1940 nyarára az angliai csata közismert és népszerű vezére legyen. Ez az ő „nagy órája” [„finest hour”, ez Churchill saját kifejezése - a fordító megjegyzése] és többé-kevésbé ez a kép marad meg róla a háború végéig.¹⁶ A valóságban a háború alatti brit politika sokkal ellentmondásosabb volt, mint ahogyan ezt a nemzeti koalíció háború utáni

13. Erről lásd: *M. Ashley: Churchill as Historian.* 160.

14. Előszó *Winston Churchill: The Gathering Storm.* London, 1948.

15. Pl. lásd: *Michael Fowler: Winston S. Churchill. Philosopher and Statesman.* Lamhaw. MD., 1983. 42., *Martin Gilbert: Winston Churchill, the Search for his Character.* Zürich, 1974. 4-5.

16. A legnyilvánvalóbb példát hozza: *Martin Gilbert: Finest Hour.* Winston S. Churchill, 1939-1941. London, 1983. Lásd még: *A. J. P. Taylor: The War Lords.* 72-79.; *E. Barker: Churchill and Eden at War.* London, 1978. *Victor L. Albjerg: Winston Churchill.* New York, 1973. *Dennis Bardens: Churchill in Parliament.* New Jersey, 1969. című munkájában a címe ellenére Dennis Bardens nem méri föl a küzdelem méretét (258-276). A szovjet történetírás azonban, mely gyakran súlyosan bírálja Nagy-Britanniát a második front megnyitásának állandó halasztásáért, meglepő módon elég jóindulatú képet fest Churchillről, s egyáltalán nem hozza kapcsolatba a belpolitikai hatalmi harcot az orosz kérdéssel. Lásd: *V. G. Trukhanovskii: Uinston Cherrhill.* Moscow, 1968. 328-351. és *I. M. Majszkij: Cherrhill i ego ekhruzhenie: fragmenty iz vospominanii.* Novaira i noveishaia istoriia 1 (1975).

mftosza sugallta.¹⁷ Hogy hitelesen ábrázolhassuk ezt a férfit s jobban megértsük a kor fő kérdéseit, elkerülhetetlenül át kell tekintenünk, hogyan is bánt Churchill hazai és külföldi ellenfeivel.

Ez a dolgozat azért hangsúlyozza a belső ellenzék jelentőségét, mert ez segít megérteni azt az érzékeny egyensúlyt, amelyet Churchill autoritárius, csaknem zsarnoki háborús vezetési módszerei és a háttérben mindig jelenlévő demokratikus korlátok között teremtett. Éppen e demokratikus vonások tették lehetővé, hogy az ellenzék egyáltalán fölléphessen. Gyakran nem a parancsszó, hanem a vita, a kifárasztás és a fenyegetőzés szolgált alkalmas eszközzel akarata érvényesítésére. A hangsúly persze gyakran átcúsúzott az érvelésről a diktátumra. Ezt maga Churchill is elismeri: „Csak kívánságaim teljesítését akarom, persze ésszerű vita után.”¹⁸ Azok, akik nem adták be a derekukat – különösen a tárgyalandó nehéz dőszakban –, kivétel nélkül mind meg is adták az árát. Nem akármilyen névsort állíthatunk össze belőlük: a tábornokok közül Dill, Wavell és Auchinleck, a politikusok közül Eden, Halifax, Beaverbrook, Monckton és Cripps tartozik ebbe az előkelő körbe.

Az irodalom azon része, amely egyáltalán kitér az ellenzékre, ennek fellépését a háború menetében 1942-ben bekövetkezett borzalmas kudarcokhoz köti. Kiemelkedik közülük a februári vereség a Távols-Keleten és Tobruk májusi eleste.¹⁹ A nyilvános vitákat és nyílt kritikát azonban megelőzte Sir Stafford Cripps harcos baloldali munkáspárti politikus, az akkori moszkvai brit követ Churchill elleni fellépése az oroszországi német támadást követő időszakban. Churchill emlékiratában Cripps az *enfant terrible* szerepében jelenik meg, amit a szerző visszavettt az 1930-as évek teljes időtartamára. Hogy Cripps szeszélyességét szembeállíthassa saját stratégiai előrelátásával és bölcsességével, Churchill a jelentőségénél messze nagyobbra fújja föl azt az esetet, mikor Cripps megtagadta, hogy 1941 áprilisában közvetítse Churchill nevezetes figyelmeztetését Sztálinnak. Ez a pompás indítókép lehetővé tette, hogy Churchill eltitkolja, milyen veszélyesen sokat veszített tekintélyéből 1941-1942 folyamán, és – bármilyen hihetetlen is ez ma – azt is, hogy ugyanekkor Cripps tűnt Churchill legígéretesebb utódjának. Ha figyelembe vesszük Oroszország támogatásának elsöprő népszerűségét, akkor különösen veszélyesnek látszik Cripps és a szovjet ellenállás szoros kapcsolata. Ugyanekkor a háborús kabinetben belül még Churchill legközelebbi munkatársai, Lord Beaverbrook és Anthony Eden is elégedetlenek voltak a háború irányításával.²⁰ Churchill II. világháború-történetének hiányosságaira további leleplező fényt vet, ha megvizsgáljuk az erről a fordulópontról írott tendenciózus és gyakran a lényegtől eltérő beszámolóját.

17. Az ellenzék szerepét szinte szemtelenül lefitymálja: *J. M. Lee: The Churchill Coalition, 1940-1945.* Hamden, Conn., 1980.

18. *Alistair Coke: General Eisenhower on the Military Churchill.* New York, 1970. 17., 40.

19. Klasszikus példák találhatóak: *Brian Gardiner: 1942 Political Prey.* in: *Churchill in Power. As Seen by his Contemporaries.* Boston, 1970. 141. skk. és *Gerald Pawle: Churchill and his Critics.* in: *The War and Coloner Warden.* Based on the Recollections of Commander C. R. Thompson, Personal Assistant to the Prime Minister, 1940-1945. London, 1963. 176 skk.

20. *Winston S. Churchill: The Second World War.* London, 1949-52. III. 316., 319-323.; *P. Addison: The Road to 1945. British Politics and the Second World War.* London, 1975. VII. fejezet.

Churchill ugyan úgy mutatja be Sztálinnak küldött figyelmeztetését, mintha az mérföldkő lett volna a nagy szövetség kialakulásához vezető úton, a valóságban azonban ez kivételes lépés volt. 1940 májusában, frissen kinevezett miniszterelnökként Churchill azt az ellenségeséggel határos „visszafogott magatartást” követte a Szovjetunióval szemben, melyet még az 1920-as évek közepén alakítottak ki.²¹ A Ribbentrop-Molotov paktum megkötése csak megerősítette azt a Foreign Office által már amúgy is gondosan ápolta fatalista politikai koncepciót, amely eleve kizárta az Oroszországgal való együttműködést – legalábbis a háború idején. Biztosra vették, hogy a semlegességi egyezmény csak az első lépés a szilárd szövetség kialakításához.²² A brit vezérkari főnökök, akik már a szovjet hadvezetésben végrehajtott 1937–1938-as tiszogatások előtt is elfogadták a Foreign Office véleményét, egyetértettek ezzel.²³ Csak felületesen ugyan, de megvizsgálták a Nagy-Britannia és Oroszország között esetleg bekövetkező hadiállapot stratégiai hatását is. Való igaz, a Szovjetuniót két ízben nem sok választotta el attól, hogy hadba lépjen Nagy-Britannia ellen: előbb a szovjet–finn háború alatt, majd amikor a szövetségesek elhatározták a bakui olajmezők bombázását. Csak Norvégia, Dánia és Franciaország német megszállása vetett véget ezeknek a terveknek, melyek kidolgozásában egyébként Churchill maga is részt vett.²⁴ Az alapötlet átvészelte 1940 viszonyait, sőt Molotov 1940 novemberi berlini látogatása még meg is erősítette azt.²⁵ A brit hírszerzés ezért a „Barbarossa” előkészületeinek bőséges bizonyítékait az érvényes koncepció szerint értelmezte. A szovjet határon történő hatalmas német felvonulást – Churchill későbbi beszámolójával ellentétben – a jövődöbeli német–szovjet tárgyalások német érdekek szerinti befolyásolására tett erőfítogatásként értékelték.²⁶

A szovjet változat evetése alternatív szövetségesek keresésére készítette a briteket. Míg Chamberlain a Németországra olasz és spanyol segítséggel és sikeres gazdasági bojkottal mért vereség délibábját kergette, Churchill Dél-Kelet-Európában s különösen a Közel-Keleten nézett szövetségesek után. Churchillnek az

-
21. A háború előtti angol-szovjet kapcsolatokról lásd: *F. S. Northhedge - Audrey Wells: Britain and Soviet Communism. The Impact of a Revolution.* London, 1982.; *S. White: The Origins of Detente. The Genoa Conference and Soviet-Western Relations, 1921-1922.* Cambridge, 1985.; *G. Grodetsky: The Precarious Truce. Anglo-Soviet Relations, 1924-27.* Cambridge, 1977.; *S. Aster: 1939. The Making of the Second World War.* London, 1973.; *D. Lammers: Fascism, Communism and the Foreign Office, 1937-39.* *Journal of Contemporary History* 6 (1971).
  22. Lásd pl.: Public Record Office, F[oreign] O[ffice], 371 24846 N2779/40/38, március 8., 11., és 13. feljegyzések; 24844 N5937/30/38, Sargent memorandum, júl. 17. és Halifax júl. 18. feljegyzés; 24853 N7279/283/38, memorandum, 1940. nov. 24.; 29135 W53/53/50, „Weekly Intelligence Summary”, jan. 15.; 29479 N1316 és 1324/78/38, ápr. 3. feljegyzés; 29481 N2171 és 2466/78/38, máj. 13. és 27. feljegyzés; W[ar] O[ffice], 208/1761 JIC(41)218, 1941. máj. 23.
  23. *J. Herndon: British Perceptions of Soviet Military Capability, 1935-39.* Kiadatlan dolgozat.
  24. *J. Nevakivi: The Appeal that was Never Made.* London, 1976.; *C. O. Richardson: French Plans for Allied Attack on the Caucasus Oil Fields, January-April 1940.* *French Historical Studies* 7 (1973).
  25. FO 371 24853 N7279/283/38 és 29484 N7348/40/38, nov. 24-i és 27-i feljegyzések; WO 208/1757, nov. 18.; CAB[INET OFFICES] 65/10 295(40)3, 1940. nov. 25.
  26. *F. H. Hinsley et al.: British Intelligence in the Second World War.* London, 1979. 14. fejezet.

emlékirataiban papírra vetett, túlságosan leegyszerűsítő beállítása szerint háborús céljai a nácizmus megsemmisítésére és a *status quo ante bellum* visszaállítására korlátozódtak. Ez a kulissza azonban eltakarja a miniszterelnök eredendően imperialista törekvéseit, s a háború kínálta remélt lehetőséget Nagy-Britannia hanyatló nemzetközi helyzetének helyreállítására. Ezért az új, kelet-európai hadszíntér belépése nem igényelte automatikusan a nagy stratégiai átértékelését. Az orosz frontot legjobb esetben is csak az Anglia elleni inváziót elodázó átmeneti tényezők tartották, amely lehetővé teszi a közel-keleti hadműveletek folytatását.²⁷

Churchill-lel ellentétben Cripps a háborút a hazai társadalmi és politikai változások katalizátorának tartotta. Cripps szerint a brit kormánypolitika „pillanatnyilag tökéletesen biztonságos, egyenes hajózás: nyerjük meg a háborút és minden erőfeszítést rendeljünk alá ennek a célnak”. Cripps gyakran kifejtette ellenvéleményét, sőt azzal vádolta a kabinetet, hogy az „az 1914 előtti világban gondolkodik, s elkeseredetten igyekszik ott is maradni, abból a téves feltételezésből kiindulva, hogy lehetséges folyton visszatekintve állandó helyet szerezni a biztonsági szelep mellett”.²⁸ Churchill és Cripps homlokegyenest ellentétes nézetei nemcsak Oroszország és a Nyugat viszonyának dinamikus változásait tükrözték, hanem a brit belpolitikáét is.

Crippset azért nevezték ki moszkvai nagykövetté, hogy Franciaország iszonyú összeomlása után megkíséreljék akadályozni szovjet–német blokk létrejöttét. A kialakuló rendkívüli helyzetben Cripps, a parlament kisebbségi baloldali csoportjának tagja kivételesen fontos pozícióba került: miközben nyílt ellenzékben maradt saját kormányával szemben, ő lett Nagy-Britannia követe az egyetlen olyan európai nagyhatalomnál, amely még megőrizte függetlenségét. Későbbi rivalizálásuk hatására Churchill így mentegeti követválasztását: „Nem voltam tisztában azzal, hogy a szovjet kommunisták még a toryknál és a liberálisoknál is jobban utálják a szélsőbaloldali politikusokat.”²⁹ Végső soron Cripps kinevezését az oroszok kezdeményezték és kényszerítették rá a közönyös minisztertanácsra, amelyet ebben az időben teljesen lekötött a franciaországi háború döntő szakasza.³⁰

Mint maga Cripps is elmondja, az új nagykövet zárva találta a Kreml kapuit. Az elzárkózás a németek provokálásától és a háború keletre helyeződésétől való állandó szovjet félelemnek volt köszönhető. Crippset azonban még ennél is jobban elkeserítette az, hogy saját kormánya alapkoncepcióját sem sikerült meggingatnia.

27. *M. Kitchen*: British Policy towards the Soviet Union during the Second World War. New York, 1986. 3. fejezet. Churchill imperialista elveiről lásd: *Wm. R. Louis*: Imperialism at Bay. Oxford, 1978.

28. Levél Moncktonnak, 1941. jan. 5. és 20. Cripps-iratok, Bodleian Könyvtár, Oxford.

29. *W. Churchill*: Second World War. II. 118. Cripps küldetéséről lásd: *H. Hanak*: Sir Stafford Cripps as British Ambassador in Moscow, May 1940 to June 1941. English Historical Review 370 (1979). A küldetés Churchill-féle félrevezető tállásának általános, kritika nélküli elfogadásáról lásd: *M. P. Schoenfeld*: Sir Winston Churchill. The War Ministry of Winston Churchill. Iowa, 1972. 32. és *P. Brendon*: Winston Churchill. 171-172.

30. A kinevezés furcsa körülményeiről lásd: York Country Library, Halifax-iratok, napló, A.7.8.4. május 17; CAB 65/7 127(40)13, máj. 18; London School of Economics, Dalton-iratok, napló máj. 27 és Beatrice Webb iratai, napló 1940. máj. 20.; *I. M. Majszkij*: Memoirs of a Soviet Ambassador, the War, 1939-1943. London, 1967. 77-83.

Ő minden ellenkező látszattal szemben kitartott amellett, hogy a szovjet–német kapcsolatok ingatag lábakon állnak. Meg volt győződve Oroszország Németországgal való alapvető szembenállásáról, s arról, hogy az oroszok tudatában vannak a közeledő konfliktusnak. Edent és Churchiilt azonban hasztalan próbálta meggyőzni arról, hogy a brit kormányzat politikája „szó szerint a németek karjába taszítja Oroszországot”, és hogy ez a koncepció lehetetlenné teszi az angol–szovjet kapcsolatok olyan fokozatos javítását, amely a háború kitörésekor teljes stratégiai együttműködéssé fejleszthető. Ugyanakkor mindent megtett, hogy kikényszerítse az egyetértést a háború politikai következményeiről.³¹

Churchill ugyan igyekszik elhithetni, hogy Cripps politikai jelentősége nem hazatérése után, 1942-ben nőtt meg, hanem korábban, moszkvai követként szerzett tapasztalatainak és hírnevének köszönhetően. Crippsnek a háború utáni újjáépítésről kifejtett nézetei azonban nemcsak a munkáspárti politikusok számára jelentettek lehetséges közös platformot, hanem a „haladó konzervatívok” formálódó csoportja számára is. Pl. Sir Walter Monckton egyértelműen erősítette Cripps szembeszállását Churchill-lel, midőn a következő politikai tanácsokat adta neki: „Tartok tőle, ha túl sokáig marad jelenlegi, cseppet sem kielégítő helyzetében, az csökkentheti esélyét, hogy egy kicsit később mindnyájunkat vezessen. Az a helyzet, hogy Winstonnak sem megfelelő utódja, sem megfelelő alternatívája nincs. Mára biztos vagyok abban, hogy Ernie Bevin nem megfelelő. Anthony [Eden] túlságosan konvencionálisan gondolkodik ahhoz, hogy nagy vezető válhasson belőle, a többiek között pedig hiába is keresnénk a megfelelő elmét és jellemet ... Nancy Astortól kezdve a legkülönbözőbb emberekkel vitattam meg az Ön lehetséges vezető szerepét. Szerintem mindnyájuknak tetszett ez a lehetőség.”³²

Mikor 1941 júniusában Crippset konzultációra hazarendelték Angliába, a *The Times* vezércikkben sürgette, hogy „rendkívüli képességeit a hazához közelebb alkalmazzák ... megerősítve ezzel a Munkáspárt képviselőjét a nemzet legfelsőbb vezetésében”.³³ Churchill kénytelen volt engedni a nyomásnak, és titkos tanácsosi kinevezéssel, valamint Moszkvából való végleges visszatérése utánra miniszteri bársonyszék ígéretével próbálta megszerezni lojalitását.³⁴

Az Oroszország elleni német támadás után azonban a lappangó ellentét ismét felszínre tört. Ennek háttérben egy olyan belső, angliai politikai átrendeződés állt, amely lehetővé tette, hogy Cripps alapvető elvi politikai kérdésekben nyomást gyakoroljon a kabinetre. Amint láttuk, Churchill karizmatikus vezetői szerepe annak a páratlan képességének volt köszönhető, hogy kétségbeejtő helyzetekben reményt tudott felcsillantani.³⁵ Beszédei általános lelkesedést keltettek a nemzetben, bár azok minisztertársai számára gyakran üres frázisok halmazának tűntek.³⁶ 1940–1941 nehéz feltételei között, mikor Nagy-Britannia a pusztta fennmaradásért küz-

31. FO 371 29497 N159/88/38, távirat Crippstől, jan. 11.; Cripps-iratok, 1941. január 11-i levél Diana lányához.

32. Monckton-iratok, 3. doboz, 1940. szept. 25.

33. *The Times*, 1941. jún. 13.

34. *C. Cooke: The Life of Richard Stafford Cripps*. London, 1957. 271.; *E. Estorick: Stafford [sic! a fordító] Cripps. A Biography*. London, 1949. 272-273.; Cripps-iratok, napló 1941. június 28.

35. *Herbert Howarth: Behind Winston Churchill's Grand Style. Britain's Prophet of Doom and Defiance*. Commentary, 1951. jún., 550-551.

36. *J. Harvey: The War Diaries of Oliver Harvey, 1941-45*. London, 1978. 21., 32-33. Lásd még a következő feljegyzéseket: FO 371 29489 N467/78/38.

dött, aligha volt lehetséges életképes ellenzék fellépése. Azonban a sorozatos brit vereségek után, a „Barbarossa” előestéjén – amikor a háború vége távolabbinak tűnt, mint valaha – a churchilli vezetésen már repedések kezdtek látszani, melyek Oroszország hadbalépése után tovább mélyültek.

Ekkor, előre nem látható módon, Churchillnek éppen politikai ellenfelei, Clement Attlee és Ernest Bevin siettek segítségére. Fenntartásaik az Oroszországgal való teljes kötelezettség-vállalással szemben abban gyökereztek, hogy a Munkáspárt hagyományosan mindig is törekedett a kommunista mozgalomtól való elhatárolódásra. Attlee az oroszokkal folytatott tárgyalásokon tanusított rendkívül merev magatartásával a saját arculat igényén kívül bizonyítani kívánta: a munkáspárti politikusok is képesek államférfiként viselkedni.³⁷ Legalább ilyen váratlanul szálltak szembe Churchill-lel addigi hűséges minisztertanácsbeli emberei, Eden és Lord Beaverbrook. A konzervatív sajtómágnás Beaverbrook annak idején rendkívüli szervezőkészsége, az amerikai vezető körökhöz fűződő jó kapcsolatai és Churchill személyes barátsága miatt kapta meg a háborús kabinetben a hadiipari miniszter (Ministry of Supply) posztját. Ő azonban saját politikai bázis kiéptetésére törekedett. Úgy gondolta, a hadiipari minisztérium ritka jó alkalmat ad arra, hogy – különösen a munkásmozgalom szemében – az oroszoknak nyújtott támogatás apostolaként jelenhessen meg. Figyelembe véve Beaverbrook jókora befolyását a tömegtájékoztatási eszközökre, Churchill nem becsülhette alá annak lehetőségét, hogy Beaverbrook tömegmozgalom vezérévé válhat.³⁸ Eden pedig igyekezett megszabadulni attól, hogy a közvélemény Churchill dédelgetett utódjaként könyvelje el. Edennek, akiről azt tartották, hogy Sztálinnal való 1935-ös találkozása óta az oroszok tiszteletét élvezi, Oroszország német lerohanása alkalmat szolgáltatott saját pozíciója erősítésére.³⁹ Churchill, aki addig csak marginálisan érdeklődött az orosz kérdés iránt, most attól tartott, hogy Eden túlságosan is elkötelezi Nagy-Britanniát. Ezért a külügyminisztert kikapcsolva áttért a Sztálinnal való személyes levelezésre.⁴⁰ Szűk társaságban Eden ki is fejezte ellenérzését, melyet Churchill „szentimentális és hízkelődő” táviratai keltek benne. Véleménye szerint ezek Sztálint végül is arra a helyes következtetésre fogják vezetni, hogy a „hízelgés nem pótolhatja az agyúkat”.⁴¹

Ez az ellentét valószínűleg sosem került volna felszínre, ha nem esik egybe a közvélemény – ezen belül is elsősorban a Munkáspárt – Szovjetunió iránti rokonszenvének drámai növekedésével. Ebben az időben Oroszországot kritizálni „egyenértékű volt az árulással”.⁴² A Munkáspárt lapja, a *Daily Herald*, amely 1939

37. CAB 65/18 62(41)4,5,6 és jún. 23.; lásd Attlee in *The Times and Daily Herald*, 1941. jún. 25. és B. Jones: *The Russia Complex. The British Labour Party and the Soviet Union*. Manchester, 1977. 74-76.

38. A. J. P. Taylor: *Beaverbrook*. London, 1972. 19. fejezet.

39. E. Barker: *Churchill and Eden*. 20-21., D. Carlton: *Anthony Eden. A Biography*. London, 1981. 168-170.; S. Aster: *Anthony Eden*. London, 1976. 17-19.

40. FO 371 29467 N3607/3/38, Churchill és Eden levélváltásai 1941. júl. 9.; J. Harvey: *War Diaries*. 17-19.

41. J. Harvey: *War Diaries*. 24.

42. D. Hyde: *I Believed*. London, 1950. 126.

augusztusa után és a finn háború alatt minden más napilapnál vadabban támadta az oroszokat, most hat hónapon át lelkesült főcímekben és vezércikkekben dicősfítette a szovjet háborús erőfeszítéseket és áldozatokat. Októberben a Szakszervezeti Kongresszus szokásos évi közgyűlésén lelkes elismerésének adott hangot „az orosz hadsereg és a nép csodálatos képességei és legyőzhetetlen bátorsága” iránt, és támogatásáról biztosította Oroszországot.⁴³ A közvélemény változását elsősorban az Angliát fenyegető közvetlen veszély elmúlása miatt érzett könnyebbülésnek tulajdoníthatjuk.

A kialakuló ellenzéki együttműködés hamarosan kifejezetten politikai jelleget öltött, mert fő iránya a brit háborús erőfeszítések – főként a szovjet áldozatokkal összehasonlítva megmutatkozó – elégtelenségének kritizálása lett.⁴⁴ 1941 nyarától állandóan erősödtek a második frontot követelő hangok. A sajtó mind fontosabb szerepet játszott, mivel a teljes koalícióban az egyesült parlament befolyása egyre csökkent. Két lap járt az élen: a Beaverbrook által szerkesztett *Daily Express* azért kritizálta Churchillt, mert késlelteti a második front megnyitását, míg a *Tribune* magára a miniszterelnökre irányította nyilait. Még a *The Times* is megingott hagyományos kormánytámogató szerepében.⁴⁵ Valamennyi lap Oroszország támogatását megakadályozó szovjetellenes előítélettel vádolta a kormányt. A parlamentben azért támadták Churchillt, mert nem távolította el a kabinet „münchenista” szovjetellenes tagjait. Az érvek gyakran egyértelmű politikai támadással párosultak. A baloldali munkáspárti Bevan egészen odáig ment, hogy nyíltan figyelmeztette Churchillt: ha nem sikerül segíteni Oroszországnak, az alsóházban el fogja veszíteni a következő bizalmi szavazást, s a segítségnyújtás kudarca a parlamenten kívüli erőket is változás kikényszerítésére sarkallná.⁴⁶

Churchill világosan látta a működésbe lépett politikai erőket, s tisztában volt a közvélemény változásával is. A szovjet követeléseket közel-keleti stratégiáját veszélyeztető, az erőket megosztó tényezőnek tartotta, de eltitkolta velük szembeni ellenérzését. Híres június 22-i esti beszédében szentesítette a meglepetésszerű német támadás által kikényszerített szövetséget. Előtte a következőket mondta magántitkárának: „Ha Hitler megtámadná a poklot, biztosan lenne legalább néhány jó szavam az ördögről az alsóházban”.⁴⁷ A történészek nagy részét sikerült is félrevezetni, és elhitetni velük, hogy Churchill tényleg feladta életreszóló kommunistaellenességét és „a tőle megszokott lelkesedéssel, elszántsággal és állhatatossággal”⁴⁸ játszotta meg az orosz kártyát.

43. Trades Union Congress, 1941. 245. Lásd még: *T. Harrison: Public Opinion about Russia. Political Quaterly*, 1941. okt.

44. Lásd pl. a *Daily Herald* 1941. szept. 23-i vezércikkét; *H. J. Laski* 1942. ápr. 13-i cikkét a *Tribune*-ban, s ugyanennek a lapnak az 1942. ápr. 13-i és júl. 5-i vezércikkeit.

45. *Brian Gardiner: Churchill in Power. As Seen by his Contemporaries*. Boston, 1970. 140-148.

46. *Parl. Deb. HC*, vol. 370, col. 10, vol. 371 és cols. 1339071. Lásd még: *Tribune*, 1941. okt. 1.

47. *J. Colville, in J. Wheeler-Bennett: Action This Day. Working with Churchill*. London, 1968. 89.

48. *P. Schoenfeld: The War Ministry of Winston Churchill*. 139. Hasonló, túlságosan leegyszerűsítő módon nyilatkozik a moszkvai brit katonai misszió vezetője, *Giffard Martel* altábornagy: *Churchill and Russia*. in: *C. Eade* (ed.): *Churchill by His Contemporaries*. London, 1953. 202-203.

Churchill orosz politikáját a legerőteljesebben Cripps bírálta. Korábban, mikor Cripps mozgásszabadságát erősen korlátozták körülményei, könnyű volt figyelmen kívül hagyni állásfoglalásait. Most azonban minden tekintet Oroszországra irányult, s Cripps moszkvai táviratai izgalmat keltettek a kabinetben. Churchill már július 6-án rámenősen érvelő üzenetet kapott Crippstől, s ennek tartalma lényegében összefoglalta mindazt, ami nagyköveti megbízása hátralévő idejében meghatározta véleményét. Cripps álláspontja szerint „olyan cselekvésre van szükség, amely bizonyítja, hogy valóban készek vagyunk segíteni, még akkor is, ha az nekünk is kockázatot jelent”. Figyelmeztette Churchillt, hogy korai lenne még biztosra venni Oroszország összeomlását, s erre hivatkozva megtagadni a segítséget. Végső következtetése szerint „minden területen életbevágóan fontos a gyors cselekvés, és feltételezem, Ön is osztja ezen véleményemet”.⁴⁹

Cripps, bár nem kapott választ, továbbra is kitartott bírálata mellett. Július végén Roosevelttel bizalmas és befolyásos tanácsadója, Harry Hopkins is átvette Cripps véleményét, amikor rövid látogatást tett Moszkvában. Augusztus közepén a Placentia Bay-i első csúcstalálkozón Hopkins – Churchill nyilvánvaló megütöközése ellenére – támogatta az Oroszországgal való együttműködés gondolatát a harcmezőn, és Oroszország aktív részvételét Európa háború utáni újjáépítésében.⁵⁰ Churchill ekkor már kifejezetten dühös Crippsre, aki „szemtelenségében odáig ment, hogy őt akarja kioktatni arról, mit kell tennie a külpolitikában”.⁵¹ Már Cripps leváltását mérlegelte, azonban ennek várható politikai következményei a visszahívás ellen szóltak. Feltételezte, ha nem veszi be Crippset a kabinetbe, Cripps „pokolian kellemetlenné” válhat. A Foreign Office is „Cripps kijátszásával” vádolta a miniszterelnököt.⁵²

Mire az oroszországi hadjárat a 80. napjához érkezett, Churchill varázsa már hanyatlóban volt. A parlamenti vitában zajosan elmarasztalták a kabinetet, amiért nem támogatja erőteljesen Oroszországot.⁵³ A kabinetben belüli ellentétek és Cripps ellenvéleménye segítette Churchillt ráébreszteni, hogy az Oroszország iránti széleskörű spontán rokonszenvet jobb lenne felhasználni, mintsem hagyni, hogy az elsodorja őt. Nyilvános szerepléseiben Churchill sokat emlegette az angol–szovjet együttműködés néhány megvalósult, nem túl jelentős esetét – mint pl. a korlátozott háborút Iránban, a szovjet bányászok kimentését a Spitzbergákról –, s közben természetesen sosem mulasztotta el a szokásos dicséző szavakat a hősi ellenállásról, miközben az orosz ellenállóképesség iránti jelentős kételyeit persze eltitkolta. Ez a belső ellentmondás Sztálinnal és Cripps-szel váltott üzeneteiben is tükröződik. Egyrészt alaposan kidomborította annak a jelentőségét, hogy beleegyeztek Sztálin megnövelt segélyszállítmány-igényeinek kielégítésébe, másrészt azonban teljesen elzárkózott a közös stratégiának még az elvi megfontolásától is. Nyíltan kifejtette,

49. PREM[IER PAPERS] 3/395/16.

50. G. Grodetzky: *Cripps' Mission to Moscow*. Cambridge, 1984. 196-202.

51. J. Colville: *The Churchillians*. London, 1981. 163.

52. J. Harvey: *War Diaries*. 34-35.

53. B. Jones: *The Russia Complex*. 4. fejezet.

hogy a közel-keleti brit siker egyaránt elsődleges feltétele Oroszország jövőbeli megsegítésének és Németország végső legyőzésének.⁵⁴

A churchilli politikából kiábrándult Cripps szeptember 5-én hirtelen úgy döntött, visszatér Londonba. Hogy útjának a lehető legnagyobb hatást biztosítsa, magával vitte a moszkvai brit katonai misszió vezetőjét, Noel Mason-Macfarlane altábornagyot is. Cripps hazatérésének híre villámcsapásként érte Churchillt – egy kimerítő parlamenti nap estéjén, amikor éppen az Oroszországgal kapcsolatos álláspont felülvizsgálatát követelő, egyre hangosabb véleményeket kellett leszerelnie. Cripps nyílt kihívását nyilvánvalóan túl kockázatos lett volna figyelmen kívül hagyni, ezért Churchill személyesen fordult hozzá, hosszasan elismételve az európai tehermentesítő támadás ellen szóló technikai érveket. Igyekezett lebeszélni Crippset a merész kezdeményezések támogatásáról, s kigúnyolta az emberfeletti erőfeszítésre buzdító felhívását. Egyetlen békülékeny gesztusként mindössze a korábban egyszer már befért, de csak 1942 tavaszára tervezett anyagi segítséget helyezte ismételten kilátásba. Az oroszoknak addig saját erejükből kell boldogulniuk.⁵⁵ Cripps naplójából világosan kiderül, ekkor már rájött, Churchill azért akarja átlomáshelyén marasztalni, hogy eltávolítsa az útból: „Tegnap este valóban elkésérfített az események menete, s a mód, ahogy itt bánnak velünk ... A katonai missziók vezetőit is beleértve itt már mindenkinek elege van abból, ahogyan a kormány velünk bánik. Úgy tűnik, legtöbbször egyáltalán nem törődnek a véleményünkkel.”⁵⁶

Szeptember 10-én Cripps megismételte: elszánta magát, hogy nem tölt még egy telet Moszkvában, hacsak a kabinet nem foglal el építőbb jellegű álláspontot a háború utáni rendezés kérdésében. Ezt az üzenetét azért küldte, hogy megkímélje Edent a „meglepetéstől és a csalódástól”. Churchill szempontjából a legriasztóbb az üzenet utolsó bekezdésének egy rejtélyes utalása volt, mely szerint Crippset nem annyira egy újabb nehéz és magányos moszkvai tél gondolata késztetné hazatérésre, hanem az angliai politikai élettől való elszigetelődése, különösen ami „a még megoldandó problémákat illeti”.⁵⁷ Még alig indult el a diplomáciai futárposta, mikor Cripps már meg is kapta Eden személyes levelét, melyet Eden valójában Churchill-lel egyeztetve írt. Kettejük eltérő stílusára jellemző módon a levél egyszerre volt lelkendező és elbizonytalanító. Elismerte Cripps odaadását feladata végrehajtásában, de rámutatott, hogy visszahívása „mindenféle félremagyarázásra adhatna okot”, miközben Oroszország gigászi küzdelmét vívja. A levél zárószorai határozatlan időtartamra elvetették a visszarendelés ötletét: „Ön nem akarhat azért visszajönni, hogy aztán ne csináljon semmit. Winston megkért, tu-

54. Parl. Deb. HC, vol. 374. cols. 72-83, 86-89, 105-12, 138-47, 151-6, 1941. szept. 9.; *W. Churchill: Second World War*. III. 407-409.

55. Cripps-iratok, napló szept. 3., 4., 5.; Peggy Appiah (Cripps lánya) levele apjától, 1941. szeptember 5. FO 371 29490 N5105/78/38; távirat Crippsnek, 1941. szeptember 5.; *W. Churchill: Second World War*. III. 409-411. még csak nem is említi Cripps hazatérési szándékát.

56. Cripps-iratok, 1941. szept. 5.

57. FO 371 29490 N5113/78/38, 1941. szept. 7., távirat Crippstől; Cripps-iratok, Cripps Edennek 1941. szept. 10.

dassam, hogy legnagyobb sajnálatára jelenleg nincsen üres hely a kormányban, s a közeli jövőben nem is valószínű, hogy lesz.”⁵⁸

Cripps első reakciója meg nem alkuvó volt: kitartott hazatérési szándéka mellett, függetlenül a frontok helyzetétől és Eden levelének félreérthetetlen hangnemétől. Válasza csak tovább fokozta Londonban a nyugtalanságot: „Egyáltalán nem tartom magamat itt nélkülözhetetlennek! Nem számítok arra, hogy hazatértemkor a kormány alkalmazni kíván, ezért fölösleges a dolgonak ezen része miatt aggódní. Nincsenek kétségeim afelől, hogy rengeteg elfoglaltságot fogok majd találni az alsóházban és másutt... Arra viszont egyáltalán nem vagyok hajlandó, hogy a diplomáciai pálya kedvéért végleg visszavonuljak a brit politikától! Ugy érzem, közeleg az idő, amikor majd aktívan részt kívánok venni ezen a területen, bár nem okvetlenül mint bármilyen kormány tagja vagy alkalmazottja... Konkrétan közölheti Winstonnal: nem várom tőle, hogy bármiféle állást találjon nekem, ez a magatartás távol áll tőlem!”⁵⁹

Crippsnek már korábbi, szeptember 10-i, még viszonylag mérsékelt hangú, „hajt-hatatlanságát” bizonyító levele is elég volt a pánikhoz. Oliver Harvey, Eden élesszemű magántitkára így kommentálta ezt naplójában: „Sem a miniszterelnök, sem a kabinet nem akarja, hogy visszajöjjön és az ellenzéki vezér szerepét játssza.” Harvey szerint „Cripps legalább akkora csapás a barátainak (ahogy ezt a Munkáspárt jól tudja), mint az ellenségeinek”. Churchill annak ellenére is ragaszkodott Cripps további száműzetéséhez, hogy ekkor már „reménytelen nagykövetnek” tartották, „aki többet árt, mint használ”. Churchill tanácsa nyomán hízelgő választ küldtek Crippsnek, melyben hosszan méltatták a „hatalmas szolgálatot”, melyet azzal tesz, ha a helyzet tisztázódásáig a helyén marad.⁶⁰ Churchill és Cripps elidegenedése Beaverbrook moszkvai látogatásának előestéjén egybeesett a front-helyzet rosszabbodását követő újabb orosz válság kialakulásával.

Moszkvában Beaverbrook látványos sikert ért el, mert jelentős anyagi segítség felkínálásával próbálta rendbehozni az angol–szovjet kapcsolatokat. Az a buzgalom azonban, amellyel ezt a sikert igyekezett otthoni politikai helyzetének megerősítésére kihasználni, elidegenítette tőle Crippset, ugyanakkor elrejtette a tárgyalások során felszínre került jelentős stratégiai véleménykülönbségeket. Ezek az ellentétek azonban nem sokkal Beaverbrook Londonba érkezése után, már október közepén nyilvánvalóvá váltak, mikor a németek gyors, Moszkva irányába való előretörése arra kényszerítette az oroszokat, hogy a kormányzerveket és a külképviseletet Kujbisevbe menekítsék. A rohamosan romló körülmények azonnali és közvetlen hatással voltak Cripps helyzetére is. Beaverbrook így magával vitte Londonba Cripps újabb kérését is, hogy hívják haza konzultációra. A levélből világosan kiderült az is, hogy Cripps véleménye számos kérdésben alapvetően eltér a kormányétól. Követelései egybeestek a parlament október 14-i titkos ülésének igényével, ahol az Oroszországnak nyújtandó segélyről volt szó, s ahol olyan befolyásos

58. Cripps-iratok, 1941. szept. 5.

59. CAB 127/64, Cripps Edennek, szept. 14. Lásd még Cripps-iratok, napló 1941. szept. 23.

60. Cripps-iratok, Eden Crippsnek, 1941. szept. 18.; *J. Harvey: War Diaries*. 43.

képviselők adták elő és támogatták a közvélemény túlfűtött követelését az Oroszországnak nyújtandó jelentős támogatásról, mint Philip Noel-Baker és Josia Wetwood.⁶¹ A kabinetben eluralkodó politikai nyugtalanság és a szovjet ügy támogatásának Beaverbrook moszkvai látogatását követő jelentős növekedése miatt Churchill „elszánta magát, hogy a helyén tartsa őt”. Az Oroszországról folytatott parlamenti vita napján Eden az orosz fronton kialakult súlyos helyzetet használta fel arra, hogy meggyőzze Crippset: „hazatérése elkerülhetetlenül a legkülönbözőbb félreértésekre adna okot”. Ugyanakkor megígérte, hogy „ha és amikor” a harctéri helyzet stabilizálódik, felülvizsgálja a kérdést.⁶² Ilyen körülmények között Crippsnek nem maradt más választása, mint belenyugodni a megváltoztathatatlanba.

Nem sokkal később azonban, amikor Beaverbrook küldetésének eredménytelensége nyilvánvalóvá vált, Cripps újra támadott. Úgy tűnt, a moszkvai konferencia igazolta félelmét, miszerint az oroszok meg vannak győződve arról, hogy Nagy-Britannia „csak kényelmesen hátradőlve szemléli a helyzetet”. Figyelmeztette Churchillt, hogy „ezt a meggyőződésüket kizárólag igazi cselekvéssel lehet megingatni”. Végső konklúziója szerint Oroszország csak akkor vészelteti át a válságot, ha legalább egy brit hadtestet vezényelnek a front északi vagy déli szakaszára. Ez a javaslat magától értetődően a Lfbiában régóta esedékes offenzíva újabb elhalasztását jelentette volna, ami pedig Churchill tervei között abszolút elsőséget élvezett. Eden, aki remekül értett ahhoz, hogyan hártsa el magától a kellemetlen döntéseket, végül engedett Churchillnek, aki viszont elhatározta, hogy véget vet a Crippstől érkező bírálatozónak. Churchillt ebbe az irányba befolyásolta Beaverbrook hasonló hangvételű belpolitikai hadjárata is.⁶³ Október 25-én Churchill röviden, de határozottan elutasította Cripps érveit. Ragaszkodott ahhoz, hogy az Iránban állomásozó szovjet hadosztályok feladata „megvédeni saját országukat”, és hogy brit csapatok esetleges kaukázusi állomásoztatása csak az észak-iráni utánpótlási vonalak túlterhelését eredményezné.⁶⁴

Crippset cseppet sem hatotta meg a miniszterelnök levele. Válaszának már az első sorai kétségbevonták Churchill érvelését: „Amikor sürgős szükség van serkentőszerre, egy vagy két csepp is sokat számít, akár vödörről, akár pohárról legyen szó.”⁶⁵ A Beaverbrook által okozott károk jóvátételére adott gyakorlati tanácsoknál is fontosabb a táviratot záró félreérthetetlen szemrehányás: „Ha szövetségesek vagyunk, amint Ön azt be is jelentette, egészen biztosan nem elég, ha egyszerűen azt mondjuk, nem tudunk csapatokat küldeni a segítségükre, hanem legalábbis alkalmat kéne adnunk a kérdés megvitatására.” A távirat nyers hangja pontosan tükrözi Cripps elszántságát, hogy elutasító válasz esetén kész „lemondani és hazatérni, hogy a lehető legtöbb kellemetlenséget okozhassa”.⁶⁶ Cripps távirata

61. Parl. Deb. HC, vol. 374, cols. 1940-1996.

62. *J. Harvey: War Diaries.* 51.; CAB 127/64.

63. FO 371 29471 N6548/3/38, Cripps és Macfarlane táviratai, okt. 23. és Eden feljegyzése, 1941. okt. 26.

64. FO 371 29469 N5585/3/38

65. FO 371 29471 N6538/3/38; Cripps-iratok, napló 1941. okt. 27.

66. FO 371 29492 N6230/78/38, távirat Crippstől.

egybeesett Majszkij október 27-i, a hosszútávú stratégia összehangolására vonatkozó kérésével. Crippshez hasonlóan a szovjet követ is kifejtette Edennek, hogy „óriási politikai jelentősége van annak, hogy az oroszok oldalán és területén” brit csapatok harcoljanak.⁶⁷

A kabinetben belül ekkor volt a legnagyobb a kisegítő hadműveletért kifejtett nyomás, amely azonban a hatalmi harcoktól sem volt mentes. Paternális befolyását kihasználva Churchill számíthatott még Eden támogatására – egy bensőséges vacsora, Eden régi, hadügyminisztériumbeli dicsőségének felemlgetése és egy válonvergetés: „A fiamnak tekintelek, ... én sem keresztem a te utadat, te sem az enyémet.” Mikor úgy látszott, hogy Beaverbrook aláaknázza Eden pozícióját, Churchill ezzel tudta megnyerni Edent: „Kész vagyok késhegyig menő harcot folytatni ellene.”⁶⁸ Beaverbrook vagy Cripps semlegesítése azonban jóval kifinomultabb eszközöket követelt. Hogy megőrizze a kabinet egységét és szavahihetőségét, Churchill a megbékítés eszközehez folyamodott: a haditermelés megszervezését kizárólagos jogkörrel Beaverbrookra bízva, az ő javaslatait választotta Crippsé helyett ezekben a kérdésekben, s Beaverbrook Moszkvában tett ígéreteinek többségét is támogatta.⁶⁹

Október 27-én a Minisztertanács és a Védelmi Bizottság megvitatta Cripps és Churchill üzenetváltását. Beaverbrook csak bágyadtan állt ellen, így Churchillnek a kabinetet sikerült meggyőznie a csapatok Kaukázusba küldésének haszontalan-ságáról.⁷⁰ A Védelmi Bizottságban, addigi fellegráiban azonban Churchill nem várt ellenállásba ütközött. A katonai vezetők mind ez ideig a Közel-Keletet tartották az egyetlen olyan hadszíntérnek, ahol egy sikeres offenzíva stratégiai eredményeket hozhat. Cripps táviratainak és Majszkij ismételt kéréseinek hatására azonban Eden most röviden úgy foglalta össze véleményüket, hogy a Kaukázus lehetne „Oroszország legjobb védelmi vonala”. Sir John Dill tábornok, a birodalmi vezérkar főnöke hozzászólásában – mely hatyúdalanak bizonyult – váratlanul két, akkor a Közel-Keleten állomásozó hadosztály átcsoportosítását javasolta, vagy mélyen a Kaukázusba, vagy Iránba, a védelmi vonalak megerősítésére. A bizottság leszavazta Churchill ellenvetését, a vezérkari főnökök pedig nekiláttak az előzetes tervek előkészítésének.⁷¹

Ez a Churchill stratégiája és hadvezetése elleni, Crippstől származó kihívás volt az első jele a miniszterelnök hatalmi helyzete megingásának. Churchillnek azonban esze ágában sem volt alávetnie magát a többségi döntésnek. Felmérve a Crippsben megtestesülő, egyre erősödő fenyegetést, Churchill először is sietve megválaszolta a nagykövet kihívó levelét. Célja persze messze nem az volt, amit emlékirataiban állít: „Támogatni nagykövetünket számtalan megpróbáltatása és nehézsége közepette, és segíteni magányos, sziszifuszi feladatában.” Az üzenet lényege kétségtelenül Cripps azon kötelességére való hivatkozás, hogy „megpró-

67. CAB 65/20, Eden Crippsnek, 1941. okt. 31.

68. *J. Harvey: War Diaries.* 50., 55-56.

69. House of Lords Archives, Beaverbrook-iratok, D 338, levélváltás Edennel.

70. CAB 65/23 106(41)7, 8.

71. CAB 69/2 DO(41)69, 27; CAB 79/55 COS(41)34 és Churchill 1941. okt. 28-i feljegyzése.

bálatása idején ott maradjon azzal a néppel”. A miniszterelnök ezt még némi burkolt fenyegetéssel is megtoldotta: „Remélem, sosem kényszerülök arra, hogy nyilvánosan vitassam meg ezt az ügyet.” Cripps azonban ekkor már elvesztette türelmét. Véleménye szerint Churchill távirata „a legkevésbé sem segített senkinek, s kétségtelenül méltatlan volt küldőjéhez”. Az üzenet „felháborító és oda nem illő”, s ami még rosszabb, erősen emlékeztet az 1939-es tárgyalások brit alapállására. Cripps így írt feleségének: „Ha a legutóbbi táviratból sem sül ki semmi, lehet, hogy személyesen hozom vissza a levelet.”⁷²

Cripps Churchillhez intézett távirata pontosan mutatja felháborodásának mértékét, ami egyébként a keleti háború kezdete óta egyfolytában csak növekedett. Fő érvével ismét csak Churchill stratégiájába marva kifejti: „A kormány, Hitler nagy hasznára, továbbra is két, egymáshoz szinte alig kapcsolódó háborút vív, egyetlen, közös tervre alapozott háború helyett.” Az új körülmények dacára az oroszokat még mindig „bizalom nélkül és alsóbbrendűként kezelik, nem pedig bizalmas szövetségesként”. Cripps megismételte, hogy a stratégia magasszintű egyeztetésére van szükség, valamiféle támogatásra a „szárazföldi fronton” és közös alapok lefektetésére „az európai békéről”. Egy következő táviratában azzal fenyegetőzött, hogy „ilyen körülmények között lehetetlen folytatni munkáját”. Miután Cripps táviratát deszifrozták, Harvey – aki addig Eden kétségtelen befolyása alatt Crippset közönséges bajkeverőnek tartotta – elismerte, hogy az üzenet „alaposan végiggondolt, bár kissé keserű”. Churchill felismerve, hogy ez a távirat milyen veszélyeket hordoz a stratégiáról folyó heves belpolitikai vita közepette, az Edennel és Beaverbrookkal folytatandó megbeszélés utánra halasztotta a döntést.⁷³ Hogy megakadályozza Cripps és Beaverbrook lehetséges szövetségét, szemrehányást tett az utóbbinak, amiért nem sikerült kielégítő módon megmagyaráznia, miért nem képesek a brik tehermentesítő hadműveletekre. Churchillt az aggasztotta, hogy Beaverbrook ügyetlensége Cripps malmára hajtotta a vizet, aki „nyilvánvalóan gyűjti az anyagot ellenünk”.⁷⁴

Ebből a viharos időszakból származik Churchill saját verziója híres, Sztálinhoz intézett figyelmeztetéséről. A döntő lökést Beaverbrook emlékirata adta, amely szerint Sztálin a moszkvai konferencián panaszkodott, hogy senki sem figyelmeztette a Barbarossa tervre. Churchill Beaverbrookhoz intézett válaszfeljegyzésében Cripps „pimaszsága” miatti vádakra tör ki, amiért a nagykövet áprilisban visszatartotta a figyelmeztető üzenetet. Az egész eseményről szólva Churchill Cripps „nagy felelősségét” hangsúlyozza, amiért „önfejű, kártékony módon kezelte ezt az ügyet”.⁷⁵ Ennek a késői dühnek persze nem sok köze volt magához a figyelmeztetéshez, viszont jól mutatta a későbbi összeütközéseket és keserves vitákat. Az 1941-es őszi válság már előrevetíti a nagy szövetség lényegéről később folytatott vitákat,

72. Cripps-iratok, napló 1941. okt. 30. *W. Churchill: Second World War. III. 420.* nem is említi epés levelezésüket.

73. FO 371 239471 N6548/3/38, 1941. okt. 30.; *J. Harvey: War Diaries. 59.*

74. Beaverbrook-iratok, D 93, Churchill Edennek és Beaverbrooknak, 1941. nov. 1.

75. PREM 3 403/7, Churchill Beaverbrooknak 1941. október 14.

s Churchill és Cripps 1942-es hatalmi harcát. Churchill emlékiratai ezért anakronisztikusan vettenek vissza valamit egy korábbi, teljesen eltérő helyzetbe.⁷⁶

Churchill további lépéseket is tett tekintélye helyreállítására. Mindenekelőtt elszánta magát, hogy megakadályozza akár egyetlen hadosztálynak az orosz frontra küldését. A történészek figyelmét mind ez ideig elkerülte, hogy miként érte el Churchill Dill tábornok régen esedékes lemondását és saját bizalmas tanácsadója, Alan Brooke vezérkari főnökké történő kinevezését. November végére Churchill erőfeszítései meghozták gyümölcsüket: a vezérkari főnökök újjászervezett tanácsa elismerte, hogy miután az Oroszországnak nyújtandó segítség „rendkívül kényes politikai kérdéseket vet föl, a végső döntés joga kizárólag a miniszterelnöké lehet”.⁷⁷

Beaverbrook pillanatnyi háttérbe szorulása kiváló lehetőséget jelentett Edennek, hogy visszaszerezze befolyását a külügyek irányításában. Ekkorra már általánosan elfogadott véleménnyé vált, hogy Eden egyetlen lehetősége a szövetségi viszony szilárd alapokra helyezésére egy újabb jószolgálati út helyett csak a szilárd tények tárgyalására szorítkozó moszkvai út lehet. Churchill azonban továbbra is ragaszkodott saját stratégiájához. Edent megkerülve, közvetlenül levelezett Sztálinnal, akiben kétséget sem hagyott az Edenre kényszerített korlátokról. Így aztán Eden kénytelen volt látogatását „puhatolózó tárgyalásoknak” tekinteni, és kihasználni a Washingtonnal való konzultációk szükségességét, hogy „fékezhesse azokat az orosz javaslatokat, amelyek kellemetlen következményekkel járhattak”.⁷⁸ Amint várható volt, Eden a határok és a stratégiai együttműködés problémáival találta szemben magát. A kezdeti szívélyes légkört gyorsan felváltotta az elkeseredettség és szembenállás. Az intezív tárgyalások végül holtpontra jutottak, de a feleket semmire sem kötelező záróközlemény és a Kremlben rendezett, hivalkodó pompájú búcsúfogadás jó propagandaanyagot szolgáltatott Sztálinnak a belső morál emeléséhez, s a németekkel szemben látványosan demonstrálta az egységet. Eden a maga részéről igyekezett londoni politikai tőkét kovácsolni az ügyből.⁷⁹

Egy hajszálnyi remény ugyan még maradt a kapcsolatok javítására, mert Eden megígérte Sztálinnak, hogy igyekszik rávenni a brit kabinetet egy politikai egyezmény megkötésére. Az időpont rendkívül alkalmasnak látszott erre. Churchill népszerűsége alaposan megfogyatkozott a megsemmisítő távol-keleti vereségek miatt. Churchill és Eden kapcsolatát még feszültebbé tette a miniszterelnök Pearl Harbor utáni hirtelen washingtoni látogatása, amely Eden véleménye szerint „teljesen eltereli a figyelmet moszkvai látogatásomról”.⁸⁰ Végül Cripps is csak ráébredt, hogy „Winston sokkal inkább szeretne engem Moszkvában tartani, mint eddig gondoltam”. Cripps most azon morfondírozott, hogy vajon Monckton váratlan

76. PREM 3 403/7, Churchill Beaverbrooknak 1941. október 14.

77. CAB 84/37 JO(41)1016, 1941. nov. 29. Nem sokkal később már maga Alan Brooke is osztotta a nézetet, hogy Nagy-Britannia elveszti a háborút, „hacsak nem vezetjük egészen másképpen és nem harcolunk nagyobb elszántsággal”. *A Bryan: The Turn of the Tide*. London, 1957. 276.

78. FO 371 29472 N6835 és 6839/3/38, 1941. nov. 20., 21., 24. és 26. feljegyzések.

79. CAB 66/20 WP(42)8, konferenciajelentés, 1942. jan. 5.; *A. Eden: The Eden Memoirs. The Reckoning*. London, 1965. 285-303.

80. *J. Harvey: War Diaries*. 70-72.

kairói kinevezése, melyet annak kujbisevi látogatása alatt hoztak nyilvánosságra, nem „kísérlet volt-e arra, hogy eltávolítsák Angliából – Winston kedvelt módszere szerint, melyet akkor alkalmazott, ha olyasvalakivel került szembe, aki valamelyest is független”.⁸¹

1942. január 23-án végül mégiscsak engedélyezték Cripps hazatérését. A közvélemény Churchill egy évvel korábbi „legszebb órájához” („finest hour”) hasonló módon fogadta. Cripps elveinek s a kabineten kívüli és belüli haladó konzervatívok elveinek hasonlósága rendkívül komolyan fenyegette Churchillt. Ehhez járult ráadásul az Oroszország iránti lelkesedés konzervatív körökben való váratlan felerősödése. Eden, aki Moszkvában közelebb került Crippshez, most mindent elkövetett, hogy helyet szerezzen neki a kabinetben, bár a jövevény sokat rontott Eden addig magától értetődő „trónörökösi” helyzetén. Egy 1942 áprilisi közvéleménykutatás adatai szerint, ha Churchill-lel valami történt volna, a megkérdezettek 34%-a Crippset, 37%-a Edent szerette volna látni a miniszterelnöki székben, míg Attlee és Bevin messze lemaradt a maga 2–2%-ával. Különös, bár nagyon jellemző módon maga Eden is engedett a nyomásnak, s elfogadta „az egyenlőség feltételezését”. Amint Harvey-nak ekkoriban mondta: „egészen elégedett lennék, ha Cripps kerülne a 10-es szám alá, én pedig védelmi miniszterként intézném a háborús ügyeket”.⁸² [„a 10-es szám alá” = Downing St. 10., a mindenkori miniszterelnök lakhelye – A szerk.] Attlee természetesen tisztában volt azzal, hogy Cripps veszélyezteti az ő munkáspárti vezető szerepét a kabinetben belül, azonban nem sikerült megakadályoznia Cripps bekerülését a háborús kabinetbe.⁸³

Eközben a Washingtonból visszatért Churchill a bírálókat keresztútjába került. A Prince of Wales és a Repulse hadihajók 1941 decemberi elsüllyesztése s a Maláj-földön elszenvedett vereség újabb olaj volt a tűzre. Január második hetében a Munkáspárt többsége Churchill javasolt rádióbeszéde ellen szavazott. Churchill még saját erősségében, a Védelmi Bizottságban is úgy érezte, hogy „a toryk többsége is utálja őt; mindent megtett már, amit tehetett, és már boldogan beadná a derekát, mert egy újabb alsóházi »veszekedés« már túlmenne az emberi tűrőképesség határán”.⁸⁴

Churchill ismét bevetette teljes parlamenti és szónoki eszköztárát. Bizalmi szavazásra kényszerítette a Házat, és éppen akkor hallgattatta el ellenzékét, amikor az a leglármásabb volt.⁸⁵ Két nappal Londonba érkezésük után, s még a parlamenti vita előtt sietve meghívta Crippset és feleségét Chequersbe, a miniszterelnök vidéki házába, ahol felkínálta Crippsnek a Hadigazdasági Minisztériumot (Ministry of Supply). Mint Churchill – nyilvánvaló megkönnyebbüléssel – megjegyzi, a gyors javaslat nem maradt eredmény nélkül, mert Cripps tartózkodott a vita során.

81. Cripps-iratok, napló 1941. nov. 30.

82. *J. Harvey: War Diaries.* 70-72.

83. *K. Harris: Attlee.* London, 1982. 206.

84. CAB 69 4(42), 1942. jan. 21. Lásd még *A. Eden: The Reckoning.* 318., *M. Gilbert: The Road to Victory.* 62., *Lord Moran: Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran.* Boston, 1966. 286. és *Cadogan: Diary.* 438.

85. *M. Nicolson: Diaries.* 207.; *R. R. James: Chips, the Diaries of Sir Henry Channon.* London, 1967. 319.

Mindazonáltal Cripps visszautasította a miniszteri bársonyszéket, mert az nem járt együtt háborús kabineti tagsággal, és jelentőségét még tovább csökkentette, hogy Churchill Beaverbrookot szándékozott megbízni a haditermelés általános irányításával.⁸⁶ Cripps ezen kívül a Minisztertanácsban még jelenlévő „megbékéltetők” eltávolításához kötötte belépését. Churchill azonban elutasította ezeket a feltételeket, mert – amint Edennek megmagyarázta – inkább választ „kezelhetetlen különcök helyett engedelmes pártonkíüliekből álló kabinetet”.⁸⁷ Közben a kormány presztízse újabb mélypontra ért, mert a japánok a Maláj-félsziget sikeres elfoglalása után február 16-án Szingapurt is bevették s hatvanezer brit katonát ejtettek foglyul, valamint Auchinlecknek sem sikerült döntést kicsikarnia Lsbiában. Újabb csepp volt a keserű pohárban a Scharnhorst és a Gneisenau német csatacirkálók fényes nappal végrehajtott, sikeres La Manche csatornai áttörése honi bázisaik felé.

Nagyon is nyilvánvalóan tér nyílt valamiféle új erőket mozgósító brit vezetés számára. Cripps február 6-án választókerületében, Bristolban elmondott, széles nyilvánosságot kapott beszédében bírálta a kormány Oroszországgal szembeni magatartását és általában a háború irányítását. Ezt két nappal később a rendkívül népszerű „Utóirat” rádióbeszéd követte, mely világos és egyszerű fogalmazásával, a nehéz helyzet beismerésével s újabb áldozatok kérésével nyerte meg a hallgatókat. (Mindezek a jó tulajdonságok később majd Cripps puritán pénzügyminiszteri tevékenységében teljednek ki.) Crippsnek ezt a beszédét Churchill Dunkerque utáni, izzó hangú beszédeihez hasonlították.⁸⁸ Amint később maga Cripps is megjegyezte, Churchill két dologtól tartott: „(1) a sajtótól, és (2) attól, hogy valaki népszerűbb rádiószónok lesz, mint ő”.⁸⁹ Ekkor már Churchill tisztelői is észrevették, hogy a nemzet kezd kicsúszni a miniszterelnök kezéből. Nicolson bevallotta naplójának: „attól félek, a közvélemény változása megfosztja Winstont legendájától”. „Tegnap esti rádióbeszéde nem tetszett az embereknek. Az ország túlságosan ideges és ingerlékeny ahhoz, hogy szép frázisokkal ki lehessen fizetni.”⁹⁰

Churchill végül engedett a nyomásnak, bár ez a lépése rendkívül ravasz és kiszámított volt. Az első menetet Cripps nyerte meg, amikor február 23-án lord pecsétörként meghívták a háborús kabinetbe, ahonnan ugyanakkor – kívánsága szerint – azonnali hatállyal eltávolították David Margessont és J. T. C. Moore-Brabazont, akiknek közül volt a „megbékítés”-hez. Cripps Beaverbrookkal szembeni közismert ellenérzése kétségtelenül hozzájárult ahhoz is, hogy Churchill az

86. *W. Churchill: Second World War. IV. 63-64.*

87. Beatrice Webb iratai, napló 1942. jan. 27., febr. 3., *C. H. King: With Malice towards None. A War Diary by Cecil H. King. London, 1970. 176., 189-190.; E. Estorick: Cripps. 295.*

88. *S. Orwell - I. Angus (ed.): The Collected Essays. Journalism and Letters of George Orwell. II. My Country Right or Left 1940-1943. Hamondsworth, 1970. 240-241.; E. Estorick: Cripps. 290-299.*

89. *C. H. King: A War Diary. 190. Churchill dühödöt reagálását a beszédre lásd: W. Churchill: Second World War. IV. 169.*

90. *M. Nicolson: Diaries. 211. Az amerikaiak világosan látták az ellenzék méretét és jelentőségét. Lásd: Hyde Park NY Roosevelt-iratok, PSF 52. Harriman, Beaverbrook FDR-nek márc. 7. PSF 154: Great Britain, Hopkins feljegyzése, márc. 11., Hopkins-iratok, 308: Harriman Hopkinsnak, 1942. márc. 7.*

Attlee-vel – Sztálin Eden által közvetített követelései fölött – folytatott vita során olyan helyzetbe hozta Beaverbrookot, hogy annak a lemondáson kívül nem maradt más választása. A szovjet stratégiai és politikai követelésekről indítandó minisztertanácsi vita előestéjén Churchill nyilvánvalóan jónak látta megelőzni Beaverbrook, Cripps és Eden befolyásos szövetségének kialakulását. Beaverbrook lemondása egy füst alatt eldöntötte a Beaverbrook és Bevin közti, a munkaerő irányításáról kialakult baljós vitát is. Emlékirataiban azonban Churchill Beaverbrook lemondásának elfogadását szívesebben indokolja annak „idegösszeomlásá”-val.⁹¹

Bár Crippsről ekkor már nyíltan mint leendő miniszterelnökről beszéltek, s ezt a kabinet is tényként fogadta el, ő maga mintha utolsóként vette volna észre a kínálózó lehetőséget. Noha Oroszországban fokozatosan ráébredt Churchill-lel szembeni ellentéte éleződésére és saját növekvő népszerűségére, Cripps nyilvánvalóan nem mérte fel a pillanat kínálta lehetőséget a maga teljes mélységében. Ahelyett, hogy a politikai színpad főszereplői között képzelte volna el magát, inkább valamiféle radikális szerepet fontolgatott. Lényegében „a háborús célok nagy döntőbírája” és a hagyományos, háttérbe húzódó „független ellenzékiiség” választása között ingadozott, s ez utóbbi esetben a tervgazdálkodás és „a profit-termelés megszüntetése” mellett kötelezte volna el magát.⁹²

Churchill – váratlan húzással – Cripps javára lemondott az alsóházi kormánytöbbség vezetéséről. Talán eszébe jutottak Eden korábbi látnoki szavai, hogy Cripps a parlamentben biztosan le fogja járni magát.⁹³ Cripps új feladatköre ráadásul magában foglalta a kabinet álláspontjának képviselését az alsóházban, ami egyrészt bizonyos fokú lojalitásra kényszerítette, másrészt meglehetősen időigényes feladat volt. Ezen a poszton Crippsnek komoly hátrányt jelentett a politikai támogatók hiánya, mert – mint M. Nicolson megjegyzi naplójában – a sikerhez itt nem volt elég „a tehetség, a becsületesség vagy a bölcsesség, hanem »félelmetesnek« kellett lenni, ehhez pedig tudni kell szavazatot szerezni a folyosón”. Az biztos, hogy Cripps nem erre a posztra született. Röpké mézeshetek után a Házat irritálni kezdte a képviselőkkel szemben használt „iskolamesteri hangja” és távolléteik folytonos számonkérése. Mint Herbert Morrison megjegyzi, Churchill „ügyesen változtatott feladatkört”.⁹⁴

Cripps március közepi, közismerten sikertelen indiai küldetése teljes egészében saját ötlete volt. A beleivódott Oroszország iránti lelkesedés táplálta önbizalmát, pedig indiai útjának eleve alig volt esélye a sikerre. Ebben az esetben nem vádolhatjuk Churchillt Cripps helyzetének szándékos gyöngögtésével, mivel nem szor-

91. PREM 3 20/53, Churchill Beaverbrooknak 1942. febr. 10. *A. J. P. Taylor*: Beaverbrook. 508-518.; *J. Harvey*: War Diaries. 97.; *W. Churchill*: Second World War. IV. 66.

92. Webb-iratok, napló 1942. jan. 26.; *S. Kor*: Conversations in the Kremlin and Dispatches from Russia. London, 1963. 186.; *V. Assarasson*: I Skuggan av Stalin. Stockholm, 1963. 97. Cripps elszalasztott lehetőségéről lásd: *P. Addison*: The Road to 1945. 190., 196.

93. FO 371 29471 N6750/3/38, 1941. nov. 20. és 21.; *J. Harvey*: War Diaries. 65.

94. *M. Nicolson*: Diaries and Letters, 1939-1945. London, 1954. 227.; *H. S. Morrison*: Memoirs. An Autobiography. London, 1960. 216-217.; *H. Macmillan*: The Blast of War 1929-1945. London, 1967. 181-183.

galmazta ezt az utat. Churchill jóhiszeműségében azonban okkal kételkedhetünk, ha figyelembe vesszük, hogy saját fenntartásai ellenére milyen készséggel fogadta el Cripps ajánkozását az útra, hogyan igyekezett aláadni Cripps helyzetét, míg az Indiában tartózkodott, és milyen nagy nyomást gyakorolt a kabinetre, hogy az Cripps távozása után megváltoztassa véleményét. Amilyen ravasz volt, észre kellett vegye az ellenzék erősödését a Minisztertanácson belül. Eden éppen ekkor határozta el, hogy Cripps visszatérésekor „frontális támadást kell indítani”. Churchillnek egyébként is kapóra jött, hogy Crippset távol lehetett tartani, és figyelmét egy megoldhatatlan problémára sikerült irányítani akkor, amikor komolyan fontolgatták Eden javaslatát a Baltikum szovjet bekebelezésének elfogadásáról. Cripps indiai kudarca nem okozott ugyan azonnali hanyatlást népszerűségében, de radikális és baloldali körökben érzékelhető visszatetszést keltett.⁹⁵

Cripps viszont éppen Indiából való hazatérése után kezdte teljes egészében kifejteni a háború utáni újjáépítésre vonatkozó terveit, melyeket „radikálisan és meg nem alkuvóan szocialistának” és a háború időtartamára kötött belpolitikai fegyverszünettel összeegyeztethetetlennek tartottak.⁹⁶ E tervek ereje éppen pártok fölötti jellegükben rejlett, amint azt haladó konzervatív körökben elért figyelemreméltó népszerűségük is mutatja. Churchillt azonban Cripps meghirdetett elveinél jobban aggasztotta Cripps azon törekvése, hogy a háború vezetésében hatékonyabb és tudományosabb irányt kívánt megvalósítani. Cripps 1942 nyarán síkra szállt egy Hadi Tervezési Igazgatóság létrehozásáért, ezzel kívánván helyettesíteni a mindenható Védelmi Minisztériumot, amely Churchill fő eszköze volt a kabinet megkerülésére és a stratégia csaknem teljesen önálló meghatározására. Cripps beleártotta magát a harcoló csapatok parancsnokainak kinevezésébe és más hasonló ügyekbe is.⁹⁷

Tobruk 1942. június 20-i eleste után a Cripps által megfogalmazott kihívás különös súlyt kapott. 1942 júliusában a bizalmatlanságról folytatott vita egybeesett El Alamein és Szevasztopol elestével. Churchillt téves stratégiával és a háború hibás irányításával vádolták. A baloldali munkáspárti Aneurin Bevan durván kijelentette, hogy „a miniszterelnök vitát vita után nyer, miközben csatát csata után veszít el”. „Az ország kezdi azt vallani, hogy a miniszterelnök a vitákat vfvja úgy, mint a háborút, s a háborút úgy, mintha az lenne a vita.” Churchillt ugyan 475:25 arányban megnyerte a szavazást, de pozíciójának romlása nyilvánvaló volt.⁹⁸ Cripps azonban csak akkor mutatott némi hajlandóságot támogatók gyűjtésére, mikor a kormány összeomlani látszott, s még ekkor is arra számított, hogy őt megelőzve először Eden lesz a miniszterelnök.⁹⁹

95. R. J. Moore: Churchill, Cripps, and India, Oxford, 1979. 63-83., 122-132., M. Nicolson: Diaries. 223.; J. Harvey: War Diaries. 106., 114.

96. M. Nicolson: Diaries, 225.

97. Feltáró elemzést ad: P. Addison: The Road to 1945. 206-209. Lásd még: Reginald W. Thompson: Generalissimo Churchill. London, 1973. 180-181. Az amerikai hírszerző szolgálatok éberben figyelték a brit belpolitika fejleményeit is, lásd: National Archives, RG 218, CCS 350.05, 6-28-42, Donovan feljegyz. (OSS) to JCS, 1942. jún. 28.

98. M. Gilbert: Road to Victory. 135-141.

99. C. H. King: A War Diary. 182.

Eközben Cripps tartós kapcsolata a vajmi kevés eredményt felmutatni tudó kormánnyal fokozatosan megváltoztatta politikai helyzetét. George Orwell találóan így írt erről: „Nem tudok szabadulni attól a meggyőződéstől, hogy Cripps már az ő emberük. Persze nem pénzzel, vagy valami hasonlóval szerezték meg, sőt nem is hízélgéssel és a hatalom érzésével, mert ezek iránt ő valószínűleg érzéketlen. Egyszerűen elég volt ehhez a felelősség, ami automatikusan óvatossá teszi az embert.”¹⁰⁰

Míndez nem kerülte el magának Crippsnek a figyelmét sem, aki őszre már hajlott a lemondásra. Amint feleségének kifejtette, számára alapvetően az volt a fontos, hogy a kabinettel való együttműködése során „ne kenődjön össze annyira szurokkal, hogy az később sosem olvadjon le”.¹⁰¹ Cripps ekkor már nyíltan kritizálta Churchill stratégiai elveit és vezetési módszereit. Szeptember 21-én így figyelmeztette a miniszterelnököt: „Véleményem szerint az ügyek irányításának jelenlegi módja nem kielégítő, s túlságosan is a »máról holnapra élés« az alapja. A háborús kabinet elsietve, sokszor a szükséges információk nélkül dönt stratégiai kérdésekben, s gyakran a többi eseménytől elszigetelten szemléli azokat... Úgy gondolom, ilyen körülmények között helytelen úgy beállítani, hogy a háborús kabinet viseli a hadvezetés felelősségét, mivel nincs abban a helyzetben, hogy megfelelően teljesítse az ezzel járó kötelezettségeket”.¹⁰²

Októberben azonban Cripps lemondása súlyos bajt okozott volna Churchillnek. Ezért aztán Crippset rábeszélést, hogy lemondását halassa az Észak-Afrikában tervezett angol–amerikai partraszállás utánra. A hónap végén Montgomery el-alameini győzelme viszont annyira megerősítette Churchill önbizalmát, hogy az ekkor már ingadozó Cripps-szel végrehajttatta a beígért lemondást. Ezután azonnal felajánlotta neki a repülőgépgyártási miniszter teljes embert kívánó, de a háborús kabinetben kívüli posztját. Churchill emlékiratából világosan kiderül, milyen szándékok vezették, amikor Crippset erre a miniszteri székre irányította. Mint kifejti, egy „fennkölt elvekkel bíró rendkívüli intellektusnak” a hivatali robot nélküli miniszterség „erős, de veszélyes kísértést jelenthet”. Cripps energiáit ezért „gyakorlatibb természetű cél szolgálatába kellett állítani”. Ahogy MacMillan sokkal világosabban megfogalmazta, Crippset „a háború hátra lévő részére biztonságosan bezárták nagy erőfeszítést igénylő hivatalába”.¹⁰³

Churchill magyarázata Crippsnek Moszkvából való hazatérése utáni jelentős politikai emelkedésére szinte kiált a valódi motívumok megvizsgálásáért. Az önmagáról kialakított rettenthetetlen hadúri képnek megfelelően Churchill vajmi kevés teret szentel a Cripps-szel folytatott politikai vitáknak, különösen a Cripps visszatérését megelőző nyolc hónap folyamán. Egyetlen szó sem esik arról, milyen egyértelműen megértette, mekkora veszélyt jelenthet, ha a visszatérő Cripps kampányt indít az Oroszországgal való szövetségért és általában a hadicélok miatt.

100. *G. Orwell: My Country Right or Left.* 486.

101. *C. H. King: A War Diary.* 182.

102. Cripps-iratok, Emlékeztető Churchillnek, 1942. szept. 21.

103. *W. Churchill: Second World War. IV. 202-203. és MacMillan: The Blast of War.* 183.

Ezzel szemben azt állítja, hogy a moszkvai élet nyomorúsága és az Angliával való rossz kapcsolattartási lehetőség készítette Crippset hazahívásának kérésére. Majd szándékosan a valóságosnál kisebbnek állítja be Cripps kihívásának jelentőségét, azt sugallván, hogy nagyköveti küldetése révén szerzett, meg nem érdemelt népszerűsége miatt „néhányan a szélsőbaloldaltól lehetséges miniszterelnököknek kezdték tekinteni”. Cripps sietős beléptetését a kabinetbe azzal magyarázza, hogy mint az egyik hadianyaggyár vezérigazgatóhelyettese már jóval korábban bizonyította képességeit, s hogy ő „személyesen kedvelte”.¹⁰⁴

Mint az eddigiekből is kiderül, Churchill és a kabinet világosan látta: megérték a körülmények az új, erőteljes vezetésre, különösen a hazai fronton. Felvethetjük persze, hogy ha Churchill kiegyensúlyozottabb módon bánik ilyen mesterien ellenfeleivel, ahelyett, hogy egyszerűen eltitkolja az oroszországi német támadás utáni politikai nyugtalanságot, az csak még jobban aláhúzza volna tagadhatatlan politikai zsenialitását. Cripps és Churchill politikai konfrontációja egyre erősödött Cripps nagyköveti megbízatása idején. Moszkvai eredményei példátlan lehetőséget kínáltak Crippsnek. Nyilvánvaló a paradoxon: Churchill azzal, hogy Crippset a zsákutcának tartott a moszkvai nagykövetség elfogadására bírta, majd később kikényszerítette huzamos távollétét, épp az ellenkezőjét érte el annak, amit szeretett volna. Cripps személyes pályájának összefonódása a sokat emlegetett orosz ellenállással, amellyel kapcsolatban a kormánynak vajmi kevés dicsekednivalója akadt, végül is Churchill egész háborús miniszterelnökségének legmélyebb válságát okozta. Egyértelmű, hogy a kihívás nem kizárólag a szélsőbaloldaltól származott, amint azt Churchill szeretné elhithetni olvasóival. Az akkori ellenfelek között ott találjuk egyébként legbizalmasabb társait, nevezetesen Edent is. Valójában korábbi baloldali társai szemében Cripps talán még veszített is népszerűségéből, mikor a kormány szolgálatába lépett, s reálisan, sőt néha sommásan vélekedett Oroszországról. A baloldal szerint Cripps magatartása ekkoriban pontosan megegyezett a haladó konzervatívokéval.¹⁰⁵

Nem maradt titokban, hogy Cripps olyan nemzeti vezetőként kívánt színre lépni, aki majd eltakarítja a háború romjait, s lefekteti egy új, megreformált társadalom alapjait. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy Churchill helyett nem lehet megfelelő vezetőt találni a háború időtartamára. Azt is mondhatnánk, hogy a lehetőség Cripp számára nyilvánvalóan korán jött el. A megfigyelők nem értették, hogy Cripps látszólag miért „értékeli alá Churchill persztízvesztését, s nem fogja föl annak szinte elkerülhetetlenül szükséges távozását”. Még 1942 augusztusában is úgy tűnt, hogy Crippset „teljesen leköti a háború utáni újjáépítés, nem annyira azért, ahogyan az a jelenlegi politikát befolyásolja, hanem azért, mert biztos benne, hogy akkor majd ő lesz a miniszterelnök, s már most azon gondolkodik, hogy akkor majd mit fog tenni”.¹⁰⁶ Végül is Crippsnek majdnem egy évtizedbe telt, míg újra hasonló helyzetbe került, de addigra már halálos

104. *W. Churchill: Second World War. IV. 202-203.*

105. London School of Economics, Pritt-iratok, 1/3 doboz, jan. 15. napló és kommentár Cripps be szédéhez, 1942. febr. 18.

106. *C. H. King: A War Diary. 176-177.; G. Orwell: My Country Right or Left. 244.*

beteg volt. Churchill arra használta fel Cripps jellegezetes, a valóságtól elrugaszkodott, naív helyzetértékelését – amit csak tovább súlyosbított szenvedélyes precizitása a ráerőltetett feladat megoldásában, miközben számtalan, hatáskörén kívüleső kérdésbe is beleütötte az orrát –, hogy eltávolítsa Crippset a politikai színtérről s egycsapásra megfossa a Moszkvában elért jelentős sikertől. Egyenlőtlen összecsapásukban – amint arra Churchill még moszkvai nagykövetsége alatt figyelmeztette is – Cripps volt az eredendő vesztes.¹⁰⁷ A háború utáni belpolitikai és nemzetközi rendezésre vonatkozó előzetei azonban az eljövendő események legvilágosabb és legkorábbi jóslatát szolgáltatták.¹⁰⁸

Fordította: Molnár György

---

107. FO 371 29471 N6575/3/38, 1941. nov. 15.

108. Churchill „jövöbelátó képességének” hiányáról: *Carl Burckhardt: On Reading Churchill's Memoirs. Measure. A Critical Journal* II(4) (1951).